

Történeti irodalom.

Huszi József: Janus Pannonius. A Janus Pannonius Irodalmi Társaság kiadása. Pécs, 1931. 8° XIII + 448 l.

A magyar reneszánsz világhírű költőjének élete és munkássága mindeddig hiányzó fejezetet jelentett művelődésünk történetében. Ábel Jenő a neo-latin irányú klasszikus filológia magyarországi kezdeményezője bámulatos munkássága folyamán éppen hogy összegyűjthette Janus Pannonius ismeretlen költeményeit, váratlanul meghalt. Követője, Hegedüs István és hagyatékának rendezője, Fraknoi Vilmos folytatták a kutatást, a magyar vonatkozású humanista szövegek kiadását. Mindeddig ez a tudományág annyira új volt még, hogy ideiglenes Janus-életrajzra gondolni sem lehetett. Az említettek munkáját Huszi József karolta fel, akinek mostani monografiáját megelőzőleg már egész sor alapvető dolgozata jelent meg a magyar humanizmus köréből. Célkitűzése nemzeti és nemzetközi tudományos szempontból egyaránt fontos. A mai európai élet kohója ugyanis a reneszánsz volt, de ezt az egész Európát átalakító hatalmas szellemi áramlatot csak akkor látjuk igazi lefolyásában, ha a humanizmusra vonatkozó olasz kutatásokat kiegészítik mindazok a nemzetek, melyeknek arculatát a reneszánsz megváltoztatta. Az alpokon-inneni reneszánsz kialakításában súlyos történeti szerepe van a magyarországi humanizmusnak és azt megelőzőleg a prágai német kora-humanizmusnak. Ez utóbbinak lelkes kutatója K. Burdach, a reneszánszról való felfogásunkat lényegesen átalakította. Ma már az ő nyomaiba lépünk, ha azt valljuk, hogy az „újjászületés“ nem annyira az antik kultúra, mint az ember újjászületése volt, ha elismerjük, hogy a reneszánsz a quattrocentónál jóval előbb kezdődő és a középkorba szervesen kapcsolódó történeti folyamat. Burdachnak szinte jelmondata a „natura non facit saltus“.

H. azon az állásponton van, hogy néha igenis, van ugrás a szellemi fejlődésben, mint Janus Pannonius példája igazolja: „Előtte is volt Magyarországon latin irodalom, volt latin költészet, sőt volt jelentősnek mondható humanista mozgalom is, de az új izlésű, a külföld érdeklődésére is igényt tartó humanista költészet vele kezdődik.“ Elvének következményeként H. a magyar humanizmus eredetét nem külön bevezetésben tárgyalja, hanem Janus Pannonius neveltetőjével, Vitéz Jánossal kapcsolatban vázolja rövidre fogva. Szerinte első humanista prózaíróknak, Vitéz Jánosnak barátsága az öregebbik Pier Paolo Vergerióval az az

alap, melyre a magyar humanizmus épül. Fejtegetése megerősíti azt a tételt, hogy a konstanzi zsinat, mely elvetette hozzánk Vergeriót, valóban Kelet és Nyugat, Itália és az Alpokon inneni országok hatalmas szellemi anyagcseréjét idézte elő.¹

H. nem térhetett ki a Vergerióval kezdődő magyar humanizmus nagyrészt fel nem kutatott előzményeire, amelyekkel kapcsolatban a német kora-humanizmus hatása is megállapítható. Ezt a hatást röviden a következőleg körvonalazhatjuk. Mária magyar királynő és férje, Luxemburgi Zsigmond családi hagyományként örökölték az új szellemi mozgalmat. A császári kancelláriában, melyet Zsigmond bátyjától vett át, Johannes Noviforensis szelleme élt tanítványaiban. Itt alakult, mint Burdach beigazolta, Petrarca első német tanítványi köre.² Vergerio életrajza Petrarcáról nem sokkal megírása után már átkerült Prágába. A konstanzi zsinat alkalmával pedig Zsigmond magát Vergeriót nyerte meg kancelláriája számára. Mária királynő is bizonyos hagyományt vett át atyjától. A hatalmas egyéni életet élő, dicsőséget hajszoló, élni szerető Nagy Lajos már nem típusa a középkori fejedelemnek. És ha talán Petrarcával nem találkozott is olasz hadjárata alkalmával,³ személyes tárgyalásai Cola di Rienzivel, a meginduló reneszánsz fanatikus hirdetőjével valószínűleg visszhangot keltettek benne. Nagy Lajos szívesen látott maga körül, udvarában olaszokat. Kétségtelennek látszanak Fraknoi és Huszti figyelmeztetései, hogy Nagy Lajos kulturális összeköttetései Olaszországgal jelentősebbek, mintsem gondolnánk. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a prágai kora-humanizmust sem s annak éltetőjét, terjesztőjét, Johannes Noviforensist.⁴ Levelezett Nagy Lajos anyjával, hitvesével. Panegyricust intézett Nagy Lajoshoz levél formájában. Összeköttetésben állott a magyar kancellária kiváló tagjával, Küküllői Jánossal.⁵ Élesztették, elevenné tették e kapcsolatokat IV. Károly császár házassági tervei és ennek következményeként szinte évenként megújuló tárgyalásai, elég gyakori látogatása a magyar udvarnál. Nem kevesebb, mint hét házassági terv vetődött fel és nagyrészt megvalósult a két uralkodócsalád között.⁶ Különösen nagy kihatásúnak kettő bizonyult: IV. Károly császár házassága a magyar udvarban nevelt Anna hercegnővel, Nagy Lajos gyámleányával és Zsigmond herceg eljegyzése Máriával. IV. Károly Budán végbement menyegzőjén jelen volt Johannes Noviforensis is.⁷ Ugyancsak tevékeny részt vett az alexandriai pátriárka közvetítő tárgyalásaiban, melyeket az Zsigmond és Mária eljegyzése érdekében folytatott a magyar udvarnál.⁸ Johannes Noviforensis a magyar udvar előtt humanistának

¹ K. Burdach: Vom Mittelalter zur Reformation. IV. k. Berlin, 1929. 61. l. — Horváth Henrik: Zsinati kultúra és lovagvilág. Napkelet, 1930. 6. sz. 517—525. l.

² K. Burdach: I. m. IV. k. 30—61. l.

³ Fraknoi Vilmos: Nagy Lajos és Petrarca. Bp., 1900.

⁴ K. Burdach: Zur Kenntniss altdeutscher Handschriften u. zur Geschichte altdeutscher Litteratur u. Kunst. Zentralblatt für Bibliothekswesen, 8. évf. 1891. 477. l.

⁵ Leveleit kiadta Ferdinand Tadra: Cancellaria Johannis Noviforensis. Archiv für österreichische Geschichte. Bécs, 1886. Nr. 30. 57., 121.

⁶ Fraknoi: Nagy Lajos házassági politikája. Bp., 1913.

⁷ Neumann: Cancellaria Caroli. IV. Nr. 20.

⁸ Tadra: I. m. Nr. 119.

igyekezett mutatkozni. Ideküldött leveleit nem középkori modorú stílusában, hanem költői, humanista stílusban írta, mint Petrarcaéhoz. Cola di Rienzihez intézett leveleit.¹ A magyar és prágai udvar életét egyéb szálak is összefűzték. Műgeln Henrik, a császári, osztrák és magyar udvarokban forgoló vándorköltő, a humanisták kedvelt írójából, Valerius Maximusból fordított németre.² Nagyban előmozdította a magyar és császári udvar között a közeledést azáltal, hogy a Budai Krónikát és Kézai Simon Krónikáját egyéb elbeszélésekkel is megtoldva, németre fordította.

Néhány feltűnő jelenségben nálunk is mutatkozott a reneszánsz kezdete. A császár példájára a vele rokon uralkodók szinte versenyeztek egymással egyetemek alapításában. A pécsi egyetemet meg Vilmos püspök személyében olyan ember szervezte és vezette, akit a császár is kedvelt.³ Irodalmi téren Küküllői János életrajza Nagy Lajosról új jelenség. IV. Károly császár önéletrajzot ír, Nagy Lajos helyett káplánja írja meg uralkodását. Sokat nyom a latban, hogy Küküllői benső viszonyban állott a császári kancellárral, Johannes Noviforensisszel. Küküllői műve eleven, részletező, realiztikus. Az eléje írt bevezetés hangja pedig egészen meglepő: Aristotelesből és Valturiusból azt bizonyítja, hogy az emberi élet célja, ékessége a jó hírnév, a dicsőség.

A prágai kapcsolatokon kívül a magyar reneszánsz kezdetének vizsgálatában ki kell terjeszteni a figyelmet a magyar délvidékről kiinduló 1436-i huszti forradalomra. Ez a hatalmas tömegmozgalom rázta fel a nemzetet, ébresztette fel a társadalmi osztályok és az egyén öntudatát.⁴ A forrongó délvidékről emelkedett ki alacsony sorsból a magyar humanizmus két legnagyobb egyénisége: Vitéz János és Janus Pannonius.

H. élesen választja el alakjaikat: Vitéz János első humanista prózaírónk ugyan, de elsősorban politikus, akinek életét csak színezi a humanizmus, Janus Pannonius azonban már céhbéli humanista, tehetségénél fogva igazi világnagyság.

A költő életének körülményeit H. alapos kutató és elemző munkával rekonstruálta. Nem profilt kapunk, hanem a költő leéli előttünk újra életét. H. nem összefoglalóan jellemzi Janusban a humanistát, hanem a cselekmény közben figyelmeztet a jellemző vonásokra. Janus lényének kulcsát kezünkbe adja, midőn az öreg Guarino ajánlólevelét idézi: „Ezt a Janust, iskolám növendékét, aki észjárásban nemzetségére nézve magyar, erkölcsiben olasz, tudományában csodálatos, sőt inkább bámulatos, figyelmedbe ajánlom.“ H. valóban kimutatja, hogy a ferrarai iskolától nyerte Janus mindazt, ami őt humanistává tette, de hitetlensége és lelki meghasonlása is innen ered.

Janus tizenegy évi olaszországi tartózkodása alatt szerves tagja lett az akkori olasz humanista nemzedéknek. Guarino isko-

¹ *Burdach*: I. m. 467. l.

² *Burdach*: I. m. 337. l. — *Békési Emil*: Magyar írók az Anjouk és utódaik korában. Kath. Szemle. 1889. 589—590. l.

³ V. ö. A laikus mozgalom magyar bibliája. Minerva, 1931. 1—4. sz. 59—60. l.

⁴ U. o. 76—77. l.

lájába mindennünne a legkiválóbbak özönlöttek. Ez a vidám és pogány szellemű ifjúság kitűnő közönsége volt Janus obscén és szatirikus epigrammáinak. Janus lázasan próbálkozott sokfelé olyan műfajokban is, melyekhez kevesebb hajlama volt : írt elégiát, epithalamiumot, panegyricust. Páduai tartózkodása már sívárabb : az ottani irodalmi élet nem olyan lüktető, ezért Janus alkotóereje is csökken.

Mikor aztán ott kellett hagynia a humanisták tapsoló seregét, ragyogó ifjúságának minden emlékét és haza kellett jönnie Magyarországra, ahol hiába minden elismerés, hatalom, mégis csak más volt az élet : akkor szerencsétlennek érezte magát. Mátyás király nemzete díszének tartotta őt, befolyása egyre növekedett, de be kellett állnia a kancellária munkájába, segédkeznie kellett harcokhoz, leleményes diplomáciai és kíméletlen, véres, nyílt harcokhoz, érintkeznie kellett ügyetlen szavú, de tettekben erős barbárokkal. Ilyen környezetben Janus alkotó ereje nagyon elapadt. Minden termése néhány elégia és epigramma. Magához hívta Magyarországra (1461) Galeotto Marziót, ezt a vidám, csodálatosan eleven szellemű embert, ki, mint Huszti mondja, „szinte megsokszorozta önmagát,“ hátha tapsaival az elveszett olasz föld illúzióját tudná visszaadni! De sem a király, vagy Galeotto igyekezete nem adta vissza Janus lelkesedését, munkakedve csak akkor lobbant fel ismét, amikor 1465-ben követségben olasz földre lépett.

Politikai feladata mellett ekkor eszközölte ki a pápától a pozsonyi egyetem alapító levelét. Itáliában végre könyvvásárló szomjúságát is kielégíthette. Útjáról Galeotto Marzio kíséretében tért vissza. Ekkor következnek be magyarországi életének legtermékenyebb évei. Fordít görög írókból : Homerosból, Plutarchosból, Demosthenesből. Fordításai az első ilyen nemű kísérletek Magyarországon! Magyar tárgyú eposzt ír, az elveszett *Annales*t. Pártolja, segíti az új magyar humanista nemzedéket. Vívódó lelke nyugalmit a reneszánsz vallásában : a neoplatonizmusban kereste. Elégiái élesen vonják meg alakjának körvonalait : irtózik a háborútól, halálfélelmében himnuszt énekel az élethez, siratja anyját, bámul egy kora tavasszal kivirított mandulafán, betegség gyötri, pihenni, nyugodni, aludni akar. A halál néhány év múlva el is érte.

H. a legnagyobb alapossággal igyekszik belevilágítani Vitéz János és Janus Pannonius összeesküvésébe. Az összeesküvést szerencsésen magyarázza avval, hogy Mátyás király ebben az időben kezdett átalakulni igazi reneszánsz fejedelemmé, tyrannussá. Vitéz János érsek méltóságában, javaiban, hiúságában sértve lázadt a tyrannussá nőő Mátyás ellen. Janus részvétele a lázadásban és különös, engesztelhetetlen haragja azonban rejtélyes. Vitéz egyezkedik, alkudozik, megbékél, Janus makacsul kitart. Valószínűleg Janus izig-vérig humanista voltában található a magyarázat. A király már nem becsülte annyira, befolyása csökkent : a vég sértett humanistában felébredt a tyrannus-gyilkoló

humanista. Hiszen — mint H. írja —, II. Pál pápa ellen minden személyes ok nélkül csupán azért irányozta maró epigrammáit, mert nem viselkedett elég kedvezően a humanistákkal szemben. Ilyenkor azután a humanistákat, akik egyébként olyan szívesen írtak panegyricust, a Brutus-eszmény szokta hevíteni. (V. ö. Huszti: XIX., 34. jegyzet.) Mátyás is a humanisták tyrannusgyűlöletében látta a lázadás egyik okát. Ludovicus Carbo szerint meg akarta tiltani a magyar ifjak olaszországi iskoláztatását, mert onnan a lázadás szellemét hozzák magukkal.

Janus mellett a mű vissza-visszatérő szereplője Galeotto Marzio, „a Mátyás-kori humanizmusnak egyik legérdekesebb, mindenesetre legmozgékonyabb olasz szereplője. “ Janusnak köszönhető, hogy Galeotto olyan nagy szerepet játszott a magyar humanizmus történetében. Érdemes lesz egy kissé megállni egyénisége előtt. Azóta, hogy Bonfini a Symposion Trimeronban rábizta az epikureizmus védelmét, Galeotto Marzio tudósok és költők kezén a legellentétebb változásokon ment keresztül: fantasztikus meséket találtak ki róla, dicsérték, ócsárolták. Mindeddig talán Surányi Miklós közelítette meg legjobban sokrétű egyéniségét. (A nápolyi asszony. A halhatatlan ember.) Tiraboschi nyomán Galeotto magyar életrajzírója: Ábel Jenő kissé szigorú hozzát, nem is annyira tudományos, mint erkölcsi szempontból. H.-t azonban nem befolyásolja annyira Ábel, hogy meg ne látná Galeottóban a tipikus humanistát, és a szeretetreméltó bohémet. Ferdinando Gabotto kiváló Merula-monografiájába egy elég terjedelmes Galeotto Marzio-életrajzot illesztett bele, mely nemcsak új adatai, hanem jellemzése miatt is figyelmet érdemel. Az ő Galeottója már nemcsak fecsegni szerető, mindig tréfálkozó humanista, hanem szenvedélyes, nagyskálájú, vulkanikus természet, különös, spekulatív lélek. Ezzel már közeledünk egyéniségének ismeretlen feléhez. Az igazi Galeotto nehezen hozzáférhető műveiben van elrejtve. Ez a Galeotto a természet vizsgálatát tartotta a legszebb emberi feladatnak és a tudatlanságot a legnagyobb bűnnek. Padova és Bologna az a két csillagászati központ, ahol asztrológus-orvos barátjaival averroista szellemben gondolkodó, vitatkozó társaságot alkotott. A tudománytörténet mindeddig nem tartotta számon, hogy Galeotto Marzio az új naprendszer kialakításában tevékeny (lehet, hogy döntő) szerepet játszott. Mint meggyőződéses asztrológus és Ptolemaeus tisztelője, nem tért le a geocentrikus világrendszer alapjáról. Mégis észlelte s „De promiscua doctrina“ című művének tizennegyedik fejezetében s ezután írt minden egyes művében újból és újból kifejtette, hogy a nap és a többi bolygók között törvényszerűségek állanak fenn. A nap irányítója és kormányzója a többi bolygóknak, nemcsak a fényt szolgáltatja: a napsugarak vonzóereje a bolygókat megszabott távolságban tartja s külön mozgásokat kényszerít rájuk. A reneszánszra vonatkozó kutatások leg-sürgősebb feladatai közé tartoznának feldolgozni Galeotto Marzio filozófiai tanítását, mint annak idején Domenico Berti tervezte,

figyelemmel kísérni kozmológiájának kialakulását, hatását, útját a Bolognában és Padovában tanuló Kopernikusig. Bennünket mindezek a kérdések közelről érdekelnek Galeotto Marzio gyakori magyarországi tartózkodása és Janus Pannoniusszal, de főleg a királlyal való benső viszonya miatt.

Galeotto mellett humanisták és történeti személyek egész serege kavargó Janus életének színpadán. Tanítómestere, eszményképei, iskolatársai, csodálói, ellenfelei, uralkodók, pápák tűnnek fel, hosszabb-rövidebb időre. H. élesen körvonalazza Janus minden egyes kapcsolatát: hogyan kerültek össze, milyen alkalmából váltottak költeményeket, milyen érzésekkel viseltettek egymás iránt. Fáradságos, bonyolult történetírói munkát végzett, de eredményként Janus költeményeit művésziösen oldja fel Janus életévé. Keresztmetszetben bemutatja Janus korát. Janus élete folyamán beleütközött korának majd minden tudományos politikai törekvésébe és lelki problémájába. III. Frigyes olasz körútja, Alfonso és Anjou René küzdelme a nápolyi trónért, Jacopo Antonio Marcello hadi vállalata, Mátyás erőfeszítései a török ellen, tárgyalásai, hadjáratai, uralmának kritikus órái, mind-mind olyan események, amelyekben Janus benne élt, vagy résztvett.

H. történeti mozzanatokban éppen olyan biztos látású, mint a Sabbadini értelmében vett klasszikus-filológiai munkában. Célkitűzéseit sikerült megvalósítania. Problémák hosszú sorát oldotta meg, vagy terelte új irányba atomnyi jelentőségűektől kezdve a legátfogóbb kérdésekig. Azonfelül, hogy műve rendkívüli probléma-indító hatással lesz a magyar reneszánsz-kutatásra, maga H. is sok mellőzhetetlen tudományos feladatot jelöl ki. A Janus-kutatás figyelmét felhívja a költő elvesztett vagy lappangó műveire, amelyek közül számunkra legértékesebb lenne a magyar tárgyú Annales. Janus Pannonius irodalmi mintáira vonatkozó összehasonlító feldolgozások hiányát, Janusra, mint levélíróra vonatkozó kutatások szükségességét hangsúlyozza. Figyelme kiterjed a Vitéz Jánossal és a magyar humanizmus eredetével összefüggő kérdésekre, amelyek Fraknoi utalásai ellenére mind máig tisztázatlanok: így Zsigmond császár törekvései Giovanni da Ravennát udvarába hívni, olasz humanisták követjárásai általában Zsigmond humanista kapcsolatai, Arragoniai Alfonso kultusza a Hunyadi-udvarban. H. ezeket a kérdéseket újakkal gazdagítja. Figyelmeztet, hogy tisztázatlanok Vitéz János külföldi követjárásai, hogy felhasználatlan magyar szempontból Filelfo egyik levele, hogy a Vitéz-féle Manilius-kódex eddig nem méltányolt, fontos helyet tölt be a Manilius-szöveg történetében, stb. . .

H. művének méltó betetőzése lesz Janus Pannonius kritikai kiadása. Addig is Janus Pannonius életrajzában régóta hiányzó kézikönyvet nyer a magyar tudomány. Hálával tartozunk gróf Klebelsberg Kunonak, hogy nemes áldozatkészségével a könyv megjelenését lehetővé tette.

Kardos Tibor (Pécs).